

Александар НЕДЕЉКОВИЋ

СРПСКА ДРУШТВА У ДУБРОВНИКУ И БОКИ КОТОРСКОЈ КРАЈЕМ 19. ВЕКА И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Кључе речи: Дубровник, Херцег-Нови, Котор, Српска Зора, Матица Српска, Душан Силни, Соко, задруге, шедионице.

У другој половини 19. века центар приморских Срба био је Дубровник. Књижевни часопис “Словинац” који је излазио од 1878. до 1884. г. био је часопис словинског покрета. У редакцији часописа били су Нико и Медо (Орсат) Пуцић, Луко Зоре, Иван Стојановић, Марко Цар, Јован Сундечић и Мате Водопић. Први српски лист у Дубровнику “Гуштерица” излазио је 1882/83. г. После “Гуштерице”, новине дубровачких Срба били су лист “Глас Дубровачки” (1885/86. г), “Дубровник” (основан 1892. г.), календар-алманах “Дубровник” (основан 1897. г.) и часопис “Срђ” (основан 1902. г). Гуштерицу и Глас Дубровачки уређивао је Никша Матов Гради. Лист Српске народне странке на Приморју “Дубровник” уређивао је после Вука Врчевића књижевник Антун Фабрис од 1895. до своје смрти 1904. г.¹ Уређивао је такође календар “Дубровник”, “Срђ” и издавање Српске дубровачке библиотеке.

Национални рад приморских Срба одвијао се преко просветних и привредних друштава. Друштва су окупљала Србе католичке и православне вере. Српско братство, основано 1897.г., трудило се да целокупни јавни живот Срба концентрише у јединственој организацији и на политичкој основи. Аустријске власти су Српско братство забраниле 1899.г.

На скупштини у Книну, 20. и 21. октобра 1901. г., састали су се посланици, општински начелници, свештеници, учитељи, занатлије, трговци и виђенији сељаци приморских Срба и основали просветно-привредно друштво “Српска зора”. Најзаслужнији за оснивање друштва

¹ “ИЗАБРАНИ ЧЛАНЦИ Антуна Фабриса”, Сакупио и предговор написао др Х. Барић, стр. XI, 1940, Издање “Дубровник”, Београд

био је Антун Фабрис. Ново друштво је после искуства са Српским братством одвојило просветно-привредни рад од политике. На скупштини у Дубровнику, 9. маја 1902. г. усвојена су правила друштва и изабрана управа под председништвом Матеја Шарића, апотекара из Дубровника. У ту су управу, која је имала 16 чланова, ушли најугледнији Срби са Приморја. Установљени су “Пододбори Српске зоре” у местима где је било најмање 30 чланова. Седиште друштва било је у Дубровнику. Рад друштва кретао се у два правца. С једне стране радило се на унапређењу привреде, а са друге на подизању опште просвећености приморских Срба. Тај двоструки рад развијао се упоредо, преплитао се и допуњавао, како су то захтевале потребе народа и омогућавале локалне прилике на терену.

Да би унапредила привреду “Српска зора” је подстицала оснивање земљорадничких задруга по селима и штедионица по градовима. На челу покрета за оснивање задруга били су Срби Дубровчани, др. Рудолф Сарделић, Матеј Шарић и Луко маркиз Бона. Прва “Српска земљорадничка задруга” на Приморју основана је 1902. г. у Боки Которској у селу Каменари. У првој половини 1904. г. основане су земљорадничке задруге у Главатићу, Главатима, Пријерадима, Мокринама и Ораховцу (у Боки Которској); у Ђеврскама и Кистањима (у Северној Далмацији). Укупно је до 1914. г. у Далмацији основано 42 земљорадничке задруге, 2 рибарске задруге (Баошићи и Св. Стефан) и 3 уљарске задруге. Уз помоћ Српске банке из Загреба и њеног прокуристе Стевана Крамате осниване су штедионице: Српска бокешка штедионица у Котору 1901. г., Српске штедионице у Задру и Дубровнику 1902.г., ... На иницијативу Српске зоре основан је 1905. г. Савез српских привредних задруга на Приморју са седиштем у Дубровнику. Први збор српских задруга на Приморју одржан је 7. августа 1908. г. у Дубровнику. На њему је учествовало изасланство задругарства из Србије на челу са Михаилом Аврамовићем, творцем земљорадничког задругарства у Србији.

Упоредо са радом на ширењу српскога задружног покрета Српска зора је по селима делила пољопривредне алате, плави камен, вештачко ђубриво и семење детелине. Ради семења и гладних година сељацима је препоручивала установу Задружних амбара. На иницијативу Савеза српских привредних задруга основана је 1909. г. у Дубровнику Централна каса српских привредних задруга на Приморју. Савез српских привредних задруга је заједно са српским кредитним задругама и штедионицама из Задра, Дубровника, Котора, Будве, Херцег-Новог, Рисна, Книна, Кистања, Скрадина и Српском централном банком за Босну и Херцеговину 1913. г. основао Српску централну банку за Приморје у Дубровнику. Банка је

преузела активу и пасиву централне касе.

Српска зора давала је помоћ и стипендије сиромашним ученицима. Највећи део прихода Српске зоре ишао је на стипендирање ученика у Мушкој учитељској школи у Задру и ученица у Женској учитељској школи у Дубровнику. За школску 1913/14. год. Српска Зора одредила је 12.300 круна за школовање 33 учитељска приправника и приправнице² Преко “Српског привредног друштва Привредник” из Загребa слати су сиромашни ученици на учење заната. Од 1907. г. излазио је два пута месечно лист “Српска Зора” “за просвету и привреду”, који је доспео и у најзабаченије српско село на Приморју. Уредник Српске Зоре био је учитељ Никола Бркић. Главни пословођа у друштву Српска зора и уредник “Српске Зоре” 1914. био је Мита Пушибрк. За курсеве описмењавања Српска зора давала је бесплатно своје букваре са читанком. Код сваке земљорадничке задруге оснивала је Задружну библиотеку, а у градовима Народне књижнице. Књижнице су редовно добијале листове “Српска Зора”, “Привредник” и календар “Српска Зора”. Помагала је рад српских певачких друштава : “Јединства”(основан 1839 г) у Котору, ”Бранка” у Задру, ”Србадије” у Шибенику и “Слоге” (основане 1874. г.) у Дубровнику. Такође помагала је рад српске музике у Дубровнику (Дубровачка Грађанска музика) и Книну. У просветном раду Српска зора сарађивала је са добротворним задругама Српкиња у Дубровнику, Книну, Задру... Рад Српске зоре омогућавали су доприноси “Видовданског дарка”; редовних чланова, утемељивача и добротвора, прилози пригодном народних и приватних свечаности и прослава; српских општина; приходи од артикала које је сама издавала.

Матица Српска основана је 1909. г. као задужбина трговца Константина Вучковића. Управу Матице сачињавало је Тусторство српско-православне црквене општине у Дубровнику. Секретар Матице био је др. Франо Кулишић.

Циљ Матице био је:

- 1) издавање српских књига искључиво ћирилицом,
- 2) награђивање књига и чланака,
- 3) ширење издатих и награђених књига,
- 4) оснивање библиотеке,
- 5) помагање школских установа и ученика.³

Издавала је књиге српских писаца Ива Ћипика, Данила Петра-

² Соко, бр. 9, стр. 222, септембар 1913, Њујорк

³ Унутрашњи правилник “Матице Српске” у Дубровнику, стр. 24, Марко Цар, ”Наше Приморје”, Издање Матице Српске у Дубровнику, Књига 1, Српска Дубровачка Штампарија, 1910. Дубровник

новића, Ива Војновића и других. Са Матицом Српска зора добила је снажну помоћницу за подизање просвете приморских Срба. У априлу 1912.г. Иво Војновић посетио је Београд. На повратку из Београда у Загреб изјавио је дописнику “Ријечког новог листа” :”... Вратио сам се у своју кућу. Војновићи су живјели и умирали славом и тугом Србије. ... дошао сам и ја, па ми се чинило као да нисам нигде другђе био. Та из Дубровника до Београда нема него скок простора,- а традиције историје и обичаја су још све живе. Та колико сам драгих Дубровчана нашао ! И сјена великог Орсата Пуцића шетала се са мном по Калимегдану и по Теразијама. Имао сам његове пјесме у руци, па читао и гледао - и разумио све... Бог ме хтио надарити за све прегарање живота, показујућ’ ми земљу обећања!”⁴.

Залагањем прегалаца око Српске зоре оснивана су гимнастичко-трезвењачка друштва. Оснивање гимнастичких друштава био је нови вид заједничког рада прегалаца и омладине у борби за уједињење српског народа. У Тесаровини прва гимнастичка друштва основана су 1903. г. Обилић у Мостару и Српски Соко у Сремским Карловцима. Обилић је основан по угледу на витешка друштва Душан Силни у Србији. Прва друштва на Приморју основана су 1907. г., Српско гимнастичко друштво Душан Силни у Дубровнику и Српски Соко у Рисну. На челу Душана Силног био је Мате Грацић, власник Српске штампарије у Дубровнику, а на челу Српског сокола капетан Александар Видовић. Душан Силни окупио је преко 100 чланова. У почетку друштвене просторије и вежбаоница биле су смештене у зградама старешине Грацића на Пилама. Витешко васпитање било је истовремено телесно, морално и народносно васпитање. У управи друштва били су 1910, г. старјешина др. Мато Грацић, подстарјешина Иво Шуберт, тајници Д. Пушибрк и Д. Мариновић, економ Ђ. Марић, благајник Јовица Л. Перовић, замјеници одборнички Кристо П. Доминковић, уредник листа Дубровник, и М. Милишић, барјактар Ерменеђилдо Јоб и заменик Влахо Рагуж⁵. Залагањем старешине Мате Грацића, подигнут је Дом Душана Силног у Дубровнику. Члан друштва Јован Л. Перовић певао је песму Душановка, а музику за песму (марш) компоновао је Иван витез Чижек, капелник српске музике у Дубровнику⁶.

⁴ Проф. С. Роца, ”Везе Далмације са Београдом и Србијом”, стр. 642, Београдске Општинске Новине, бр.7-8, Јули-Август 1940, Београд

⁵ Српски Соко, Год . IV, Бр. 7, стр. 138, 9 фебруар 1910,Сремски Карловци

⁶ Српски витез, бр. 3, стр.67, 1. март 1912, Београд

ДУШАНОВКА

*Напред, напред, браћо мила, Ко год јача снагу т'јела,
Друг уз друга нек' је свог ; Духу своме диже лет !
Српског рода снаго чила, За јуначка кадар дјела,
Помог'о те вишињи Бог! Ићи борби у сусрет !
Старе славе зв'језда јасна Узданице славе нове,
У имену нашем сја ; Мисо сама кр'јети нас ;
Мисао је наша часна, Будућност нас рода зове,
Здраво Силни, здраво сви ! Напред Силни, напред сви !*

Јован Л. Перовић

Да би потпомогли оснивање витешких друштава, дубровачки Душановци су 1910. г приредили излет бродом у Цавтат и Боку Которску. После излета основана су нова друштва у Котору, Херцег-Новом и Ђеновићима. Душановци су учествовали на слету у Софији 1910.г. При повратку у Београду их је примио у официрском дому краљ Петар. Разговарали су о пријатељима краља Петра у Дубровнику. Краљ Петар је становао у кући Ковачевића на врху Високе улице⁷. Веслачко одељење (8 веслача) Душана Силног приредило је 1911. г. излет од Дубровника до Котора. За 12 сати и 30 минута прешли су 80 км (46 морских миља). Чамац се заустављао у Херцег-Новом и Рисну. Соколи су свуда показивали према Душановцима братску пажњу, нарочито у Рисну, где је Душановцима била приређена богата вечера, на којој је било око 60 особа. Ришњански соколи, на челу са својим старешином капетаном Александром Видовићем, испратили су их на чамцу све до Пераста. Пред Котором им је изашло у сусрет веслачко одељење которског Српског Сокола⁸. Српска соколска жупа на Приморју основана је 1911.г. У Жупу је ушло 7 друштава из Боке Которске (Рисан, Котор, Херцег-Нови, Ђеновићи, Бијела, Будва и Паштровићи-Касио), 1 из Дубровника и 1 из Книна. Да би помогли у организацији приморске жупе из Сремских Карловаца, средишта српског соколства у Тесаровини, упутили су Милана Теодоровића⁹. Жупа је била део Савеза српског соколства у Београду. За старешину Жупе изабран је Мирко Комненовић, старешина Српског сокола у Херцег-Новом, истакнути члан Српске зоре и подпредседник Савеза српских привредних задруга на Приморју.

⁷ Соколски гласик, бр.31, стр. 2, 2. август 1940, Бгд

⁸ Српски Соко, Год. V, бр. 9-10, стр. 166, Сремски Карловци

⁹ Споменица Карловачког сокола 1904-1929, стр. 23, Српска манастирска штампарија, 1929-526, Сремски Карловци

Група српских сокола предвођена др Лазом Поповићем, старешином Фрушкогорске Жупе, посетила је 17. августа 1911. г. Дубровник. На обали (Груж) дочекали су их постројени Душановци са Грађанском Дубровачком музиком. У поворци Душановаца и музике соколи су посетили Гундулићев споменик. Пред спомеником је др Лаза Поповић изрекао неколико бираних речи и положио венац. Душановци су у подне приредили соколима обед у својим просторијама. У име Душана Силног Нико Ћивановић поздравио је соколе из Војводине, Србије и Старе Србије. Истог дана соколи су паробродом “Соко” посетили Цавтат. Град је био искићен заставама, а соколе је дочекала општинска музика и грување прангија. На гробу Валтазара Богишића положио је др Лаза Поповић, уз неколико бираних речи, венац са српском тробојницом. После разгледања градића, Богишићевог музеја и књижнице соколи су се вратили у Дубровник. Душановци и Срби Дубровчани су соколима приредили вечеру у хотелу Империјал. Сутрадан Душановци су приредили Јавну вежбу и концерт. Соколи, Душановци (чланови, мушки и женски подмладак) и српска музика кренули су заједно возом 19. августа 1911.г. у Требиње на II Херцеговачки Српски Соколски слет. Слет је трајао два дана. На слету је душановачки мушки подмладак изводио вежбе палицом, под управом А. Куртовића. Женски подмладак извео је вежбу копљем и вежбу вретенима. Чланови Душана Силног извели су вежбу пирамиде на лествицама¹⁰. У Котору је 1. септембра 1912. г. развијена соколска застава и одржане вежбе друштава Боке и Дубровника. Први слет Српске соколске жупе на Приморју одржан је 12.10.1913. г. у Дубровнику. Слет је почео поворком из Дубровника ка вјежбалишту у Грушком пољу. У поворци су учествовали :

- 1) Дубровачка Грађанска музика;
- 2) Соколске заставе;
- 3) Старјешинства жупа и друштава;
- 4) Хрватски соколи;
- 5) Соколски подмладак “Душана Силног”;
- 6) Сви српски соколи редом;
- 7) “Душан Силни” из Дубровника.

После вјежби соколи су отишли на Брсалје, гдје је била јавна забава и весеље. Учествовало је 500 сокола¹¹. Поводом слета Жупа је издала разгледницу. На скупштини Жупе у Дубровнику 1914. г. изабрана је нова управа. Изабрани су: старјешина Мирко Комненовић; подстарјешина

¹⁰ Српски Соко, бр. 11 и 12, стр. 182, 25. Октобар 1911, Сремски Карловци

¹¹ Соко, бр.11, стр.268, Новембар 1913,Год. III, Њујорк

Др. Мато Грацић; тајник Јово Секуловић; благајник Петар Тошић; вођа Лесо Куртовић и од сваког соколског друштва по један члан управе. За надзорнике Жупе изабрани су: за Боку Которску Б. Јововић, а за Горњу Далмацију Вељко Покрајац¹². Наредни Слет Жупа је одржала на Далматинском Косову код цркве Лазарице, крај Книна на Видовдан 1914. г. На Слету је Грга Анђелиновић одржао говор подељен у 4 дела, а сваки се завршавао рефреном “Не кличем здраво ни мени ни вама, већ оним јунацима који ће скоро гинути за народно уједињење”¹³.

По објави рата Србији 1914. г. забрањена је употреба ћирилице и сва српска друштва. Франковци су опустошили Дом Душана Силног, потопили друштвени чамац, скинули натпис Душан Силни са Дома и гимнастичке справе бацили у море. “Илустровани лист” из Загреб објавио је 18. септембра 1914. г на насловној страни 4 фотографије демолирања Дома Душана Силног под насловом “Демонстрације у Дубровнику”¹⁴. Делатност Матице Српске обустављена је, а прегаоци затворени¹⁵. Рат је пресекао цели задружни полет. За време рата тамнице су биле испуњене националним прегаоцима, члановима задруга, предњацима сокола. На Мамули били су затворени Мирко Комненовић и капетан Видовић. Прегаоци из Дубровника на челу са Ивом Војновићем спроведени су у тамницу у Шибеник. Кристо П. Доминковић описао је своје успомене из таоштва и интернације у књизи “Пилци и кржине”¹⁶. Поморски капетан Милан Срзентић (23 г.), предњак душановачког друштва у Дубровнику стрељан је 17. септембра 1914. г. у тврђави Шпањола (Херцег-Нови). Приморски Срби настојали су да пребегну и као добровољци ступе у војске српских држава. Многи у томе нису успели. Батаљон Бокелја добровољаца, после капитулације црногорске војске, придружио се српској војсци при повлачењу преко Албаније. Мирко Комненовић радио је у Русији међу заробљеницима и пребезима на организовању Српског добровољачког корпуса. Делови корпуса су се уз велике напоре после револуције у Русији пребацили на Солунски фронт. На фронт су стигли добровољци из Северне и Јужне Америке са својим соколским заставама. У редовима српске војске учествовали су у пробоју Солунског

¹² Соко, бр. 5, стр. 110, Мај 1914, Год. IV, Њујорк

¹³ Соко на Јадрану, бр.1-4, стр. 36, Јануар-Април 1936, Сплит

¹⁴ “Демонстрације у Дубровнику”, Илустровани лист, бр.29, Год. I, 18. септембра 1914, Загреб

¹⁵ К. Милутиновић, “Матица Српска у Дубровнику”, стр. 313, Југословенски књижевни лексикон, Матица Српска, 1971, Нови Сад

¹⁶ Кристо П. Доминковић, “Пилци и кржине”, Успомене и рефлексije из таоштва и интернације 1914-1917, Српска штампарија, 1922, Дубровник

фронта и ослобађању домовине. На дан Уједињења, 1. децембра 1918. г, академик и историчар Љуба Јовановић, из Котора, изјавио је: ”Ево дана и часа на који је мислило и за који је радило, за који је страдало и за који је живело наше племе... Све што смо у прошлости имали, најбоље и највише у племену нашем, радило је за овај велики чин, који је данас, ево, свршен.”¹⁷. После Уједињења сви соколски савези и друштва ушли су у Соколски Савез С.Х.С. Соколско друштво Дубровник је заједно са соколским друштвима српског приморја ушло у Соколску жупу Мостар “Алекса Шантић” основану 1920. године. Старешина жупе био је Чедо Милић, истакнути национални и соколски прегалац. Са врло скромним средствима национални прегеоци су пожртвованим радом успели да окупе, покрену и поведу приморске Србе у борбу за ослобођење и уједињење.

¹⁷ Око соколово, бр. 1, стр.1, 1. децембар 1936, Београд.

Aleksandar Nedeljković

SERBIAN SOCIETIES IN DUBROVNIK AND
BOKA KOTORSKA BAY
IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY

Summary

In the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century Dubrovnik was the centre of the Serbs from the Adriatic Coast, both Catholic and Orthodox. The national activity of the Serbs was organized in societies. Educational-Business Society Zora was founded in 1901 in Knin. It incited establishment of farmers' cooperatives in the villages and savings banks in towns. The Association of Serbian Business Cooperatives on the Coast was founded at the initiative of Srpska Zora in 1905. The main activity of Srpska Zora was development of Serbian intelligentsia by granting scholarships to poor students. It helped financially the activity of Serbian singing societies on the Coast. Matica Srpska Society (cultural-scientific society) was founded in Dubrovnik in 1909 as the endowment of the merchant Konstantin Vučković. First gymnastic (chivalrous) societies on the Coast were founded in 1907, Dušan Silni in Dubrovnik and Srpski Soko in Risan. Chivalrous education meant physical, moral and ethnic education. Regional Serbian Soko Association of the Adriatic Coast was founded in 1911 in Herceg-Novi. The Association was a part of the Serbian Sokol Society in Belgrade. It organized a rally in Dubrovnik in 1913 and a rally in Knin in 1914. After the declaration of war to Serbia in 1914 all Serbian societies were prohibited. The Serbs from the Coast strived to defect and as volunteers join the armies of Serbian States. Serbian Army entered Dubrovnik on 13 November 1918.